

RWANDA

20 jaar heropbouw van een verscheurd land

INHOUDSOPGAVE

- 02 **Ten geleide**
Nadia Nsayi
- 03 **De pre-genocidaire toestanden en de internationale gemeenschap**
Johan Swinnen
- 05 **Een samenleving gebaseerd op uitsluiting**
Kris Berwouts
- 07 **Miraculeuze heropstanding of ontplofbare zeepbel?**
An Ansoms
- 08 **Gacaca-rechtspraak: rechtvaardig is datgene wat nuttig is**
Bert Ingelaere
- 11 **Broederlijk Delen op het Rwandese platteland**
Brieke Steenhof & Toon Vrelust
- 13 **#Agaciro, de iconen voorbij**
Olivia U. Rutazibwa
- 15 **Onruststoker of vredesbouwer in Centraal-Afrika?**
Nadia Nsayi
- 16 **Kaart & colofon**

Dit dossier kwam tot stand in samenwerking met

TEN GELEIDE

De moord op president Junéval Habyarimana op 6 april 1994 sleepte Rwanda in één van de gruwelijkste drama's uit de recente wereldgeschiedenis. Na de afslachting van 10 Belgische blauwhelmen haalde de regering Dehaene haar troepen naar huis en bepleitte de terugtrekking van de VN-vredesmissie. Toen de 'internationale gemeenschap' Rwanda in de steek liet, kon het massaal vermoorden van Tutsi's en gematigde Hutu's doorgaan. Na de genocide stonden de nieuwe machthebbers voor de immense opdracht om de staat weer op te bouwen en de bevolking te verzoenen. Bij het begin van de herdenkingplechtigheden in april wakkerde het debat over het Rwandees beleid weer op. Rwanda heeft veel weg van een eenpartijstaat die met harde hand geleid wordt door de omstrede president Paul Kagame. Het regime krijgt veel kritiek op de schendingen van de rechten van dissidente stemmen. Maar de overheid kan ook pronken met succesverhalen. Het land kende een indrukwekkende economische groei en zijn technocratisch bestuur maakte het tot het troetelkind van donoren en investeerders. Rwanda boekte ook vooruitgang in het onderwijs en de gezondheidszorg. Bij Angelsaksische leiders, maar ook in Belgische kringen, is er veel lof voor het Rwandees beleid. Zij beschouwen Kagame (die normaal de macht moet overdragen in 2017) als de persoon die de genocide stopte en een nieuwe generatie Afrikaanse leiders incarneert. Rwanda werd een Engelstalig land en wil het 'Afrikaanse Singapore' worden. De zeer nauwe democratische ruimte in Rwanda en zijn betrokkenheid in de oorlog in buurland Congo wegen voorlopig niet door. De voorbije 20 jaar leefde Rwanda op gespannen voet met België. Toch behoudt het land via de bilaterale ontwikkelingssamenwerking een belangrijke plaats in ons Afrikabeleid. Ook Belgische ngo's zoals Broederlijk Delen zijn ondanks de moeilijke werkomgeving nog actief in Rwanda. We willen met dit dossier een breed publiek informeren over de heropbouw van Rwanda. Hierop doen we beroep op bevoorrechte getuigen en specialisten. Johan Swinnen deelt zijn ervaringen als ambassadeur in 1990-1994, Kris Berwouts analyseert de uitsluiting in de Rwandese samenleving. An Ansoms en Bert Ingelaere nemen respectievelijk het beleid rond de plattelandontwikkeling en de Gacaca-tribunalen onder de loep. Brieke Steenhof en Toon Vrelust leggen de werking van Broederlijk Delen uit en Olivia Rutazibwa deelt haar mening over het Agaciro-initiatief. Zelf sluit ik af met een blik op de rol van Rwanda in Centraal-Afrika.

Nadia Nsayi
 Beleidsmedewerker Centraal-Afrika
 Pax Christi Vlaanderen & Broederlijk Delen

DE PRE-GENOCIDAIRE TOESTANDEN EN DE INTERNATIONALE GEMEENSCHAP

Johan Swinnen

Intern hervormingsproces

Tijdens de Frans-Afrikaanse Top van La Baule in juni 1990 maande president François Mitterrand zijn Afrikaanse collegae aan de bevrijdings- en democratiseringswind die in die tijd door Oost-Europa blies, ook in hun contreien aan te wakkeren. President Juvénal Habyarimana heeft me altijd voorgehouden dat hij niet gewacht had op de ‘Franse preek’ om een hervormingsproces in te zetten. Wel hadden Mitterrands woorden nog meer druk op de ketel gezet, temeer daar zijn regime hier en daar barsten en scheuren begon te vertonen en er ruis kwam op het binnenlands en internationaal vertrouwen. De inval vanuit Oeganda van het rebellenleger van het Rwandees Patriottisch Front (RPF) op 1 oktober 1990 zou dat hervormingsproces in verhoogde versnelling brengen.

Zo werd het Habyarimana-regime geconfronteerd met twee grote uitdagingen: enerzijds dialoog en vrede bevorderen met het RPF dat in grote mate was samengesteld uit Tutsi-vluchtelingen die tijdens de ‘sociale (Hutu-)revolutie’ van 1959 hun heil in de buurlanden hadden gezocht, anderzijds moest ook het pad van het ‘aggiornamento politique’, van interne hervormingen worden ingeslagen: herziening van de grondwet, invoering van het meerpartijstelsel, bevordering van de persvrijheid, uitbouw van de rechtsstaat, bevordering van de mensenrechten en bestrijding van etnische discriminatie.

President Juvénal Habyarimana in 1980 in de VS

De internationale gemeenschap heeft deze twee processen actief aangemoedigd en begeleid. Concreet ging het vooral om de Europese Unie (België, Frankrijk en Duitsland waren de enige EU-landen die op niveau van ambassadeur waren vertegenwoordigd), de Verenigde Staten, Canada, Zwitserland, het Vaticaan, de Afrikaanse Unie en de buurlanden.

De interne hervormingen werden betrekkelijk snel doorgevoerd. Na een jaar waren er minstens vijftien politieke partijen erkend. Op een gegeven ogenblik telden we een veertigtal kranten en tijdschriften. Het maatschappelijk middenveld bloeide helemaal open. De mensenrechtenbewegingen waren bijzonder actief.

Vredesproces van Arusha

Een proactief diplomatiek initiatief van België, de zogenaamde ‘diplomatieke safari’ van oktober 1990 leidde tot een eerste

staakt-het-vuren, tot Zairese bemiddeling en vervolgens tot een Tanzaniaanse facilitiseringsrol die uitmondde in de akkoorden van Arusha van augustus 1993. Die voorzagen zowel de politieke als de militaire machtsdeling in overgangsinstellingen. Na 22 maanden zouden deze instellingen plaatsmaken voor definitieve structuren op basis van vrije en algemene verkiezingen. Om deze akkoorden te monitoren en de vrede te bewaren (*peacekeeping*) werd de VN-vredesmacht UNAMIR¹ ontplooid, waarvan een Belgisch bataljon als het ware de ruggengraat vormde.

Beide dynamieken, de vredes- en hervormingsdynamieken, legitimeerden en versterkten elkaar. Maar ze gingen ook gepaard met dramatische uitwassen: schendingen van het staakt-het-vuren en ontheemding van honderdduizenden boeren, opruiende pers met racistische haatcampagnes zoals die van Radio Télévision Libre des Mille Collines (RTLM), massale slachtpartijen en politieke moorden. De president en vooral zijn schoonfamilie werden ervan verdacht doodseskaders te organiseren terwijl RPF-rebellenleider Paul Kagame verweten werd de radicalisering op te drijven met aanhoudende invallen die aanzienlijke ellende veroorzaakten.

België ondernam alleen of samen met de andere EU-landen – of in een nog ruimer verband, dat vaak door de pauselijke nuntius Bertello werd aangevoerd – strenge demarches om beide processen op het spoor te houden. België was overigens meer dan andere landen uitgesproken kritisch bij schendingen van mensenrechten of bij vertragingen of terugschroeven van het hervormingsproces. Onze diplomatie streefde bovendien naar evenwicht: ook bij het RPF werd een kritische toon gehanteerd. De westerse landen zetten zich in om de gematigde krachten te steunen en extremistische tendensen te ontmoedigen. En toch zijn Frankrijk en België er niet in geslaagd in te gaan tegen de karikaturen die van hun respectieve diplomatieën gemaakt werden: pro-Tutsi-Belgen en pro-Hutu-Fransen. De stopzetting van onze wapenleveringen en de handhaving gedurende drie jaar van een belangrijke Franse militaire aanwezigheid droegen bij tot deze perceptie.

Radicalisering en polarisatie

De implosie van het democratisch gematigde centrum en de uitwijking naar radicaliserende en polariserende vluchtheuvels werden voor een stuk in de hand gewerkt door de akkoorden van Arusha zelf. Zij voorzagen immers een voor het RPF zeer voordelige militaire machtsdeling. Vanaf eind december 1993 werd bovendien een bataljon van het rebellenleger in het centrum van de hoofdstad Kigali gekazerneerd. Deze toegevingen wekten niet alleen wrevel maar zelfs open vijandigheid in de publieke en politieke opinie.

De oprichting van partijmilities – vooral dan de Interahamwe van de gewezen eenheidspartij MRND² – en de verdeling van wapens onder de bevolking, zelfs door burgemeesters,

1 United Nations Assistance Mission for Rwanda

2 Mouvement Révolutionnaire National pour le Développement

Memoriaal voor de vermoorde Belgische blauwhelmen in Kigali
(foto: Dave Proffer – cc)

Genocide Memorial Centre in Gisozi, Kigali (foto: Fanny Schertzer – cc)

waren voorts onrustwekkende uitingen van deze radicalisering. Die werd nog versneld en verhevigd door de moord op de Burundese president Melchior Ndadaye in oktober 1993. Deze laatste gold als het ware als de incarnatie van een geslaagd democratiseringsproces, maar werd drie maanden na zijn glansrijke verkiezing al vermoord door Tutsi's. De moord bracht een mokerslag toe aan het vredesproces in Rwanda, waar meer en meer burgers het vertrouwen in vrede, democratie en machtsdeling verloren. België drong erop aan om de Arusha-akkoorden met meer overtuiging uit te leggen als een noodzakelijk overgangscompromis. Een overgangscproces dat uiteindelijk zou moeten uitmonden in algemene democratische verkiezingen. Aan RPF-zijde werd echter weinig of geen animo bespeurd om eveneens vrije verkiezingen in het vooruitzicht te plaatsen.

Genocide

Op 6 april 1994 kwamen de Rwandese president Habyarimana en de nieuwe Burundese president Cyprien Ntaryamira op hun beurt om het leven bij een aanslag op het vliegtuig dat hen terugbracht van een zoveelste topontmoeting in Dar es Salaam (Tanzania). Dit betekende de start van de genocide, waarbij ook tien Belgische para's en tien Belgische burgers werden vermoord. RTLM riep de Rwandezers zelfs op om de Belgen om te brengen. In die omstandigheden kon de Belgische aanwezigheid niet gehandhaafd worden. Wegens het uitblijven van enig gevolg op de Belgische demarches om het mandaat van de VN-troepen aan te passen met een doeltreffender *peacemaking*-opdracht, en gezien er geen akkoord van Arusha meer was om te monitoren, meende de Belgische regering bovendien dat de integrale terugtrekking van de VN-troepen moest bepleit worden. De internationale gemeenschap wordt vervolgens verweten de aandacht te hebben afgewend van een gruwelijke genocide, die honderd dagen heeft geduurd, tot aan de militaire overwinning van het RPF.

Prangende vragen

Heel wat vragen wegen nog op het complexe Rwanda-dossier. Hoe is het mogelijk dat zo veel Rwandezers zich hebben laten meesleuren in die verschrikkelijke radicalisering? Hoe komt het dat de internationale gemeenschap deze genocide niet heeft zien aankomen en tijdig tot halt heeft geroepen? Wat was de rol van president Habyarimana: was hij verantwoordelijke actor of gegijzelde? Was het RPF militair niet bij machte om vroeger een einde te stellen aan de genocide? Wie heeft het fatale schot tegen Habyarimana's vliegtuig gelost of er opdracht toe gegeven? Allemaal prangende vragen.

Het is te hopen dat het debat naar aanleiding van de twintigste verjaardag respect en verdraagzaamheid kweekt om eerlijk naar de waarheid te blijven zoeken en zo bij te dragen aan verzoening en wederopbouw, aan duurzame stabiliteit en ontwikkeling.

Johan Swinnen, ere-ambassadeur, studeerde rechten en notariaat aan de KU Leuven (1970) en internationaal recht te Genève. Hij vervoegde de Belgische diplomatieke dienst. Hij was drie maal op post bij de VN te New York, drie maal in Europa (o.m. ambassadeur te Den Haag en Madrid), drie maal in Afrika (o.m. ambassadeur in Kigali en Kinshasa), en drie maal in Brussel (o.m. woordvoerder van Buitenlandse Zaken en diplomatiek adviseur van Premier Dehaene). Hij werkt aan een boek over zijn ervaringen in Rwanda, waar hij van 1990 tot 1994 ambassadeur was.

EEN SAMENLEVING GEBASEERD OP UITSLUITING

Kris Berwouts

In de vroege ochtend van 7 april 1994 brak de hel los in Rwanda. De genocide eindigde honderd dagen later, toen het Rwandees Patriottisch Front (RPF) in juli aan de macht kwam. Twee miljoen Hutu's vluchtten naar Congo. Rwanda stabiliseerde, maar het geweld verplaatste zich naar Congolese bodem en leidde uiteindelijk tot wat men The Great African War is gaan noemen.

De ijzeren logica van de winnaar

De genocide had een kwakkelend vredesproces doorkruist en eindigde met de militaire overwinning van een van de strijdende partijen. Die militaire ontknoping stak de Rwandese samenleving in een strak schema van winnaars en verliezers, en de ijzeren logica daarvan weegt door tot vandaag. In de 20 jaar die sindsdien zijn verlopen, heeft het RPF zijn greep op het land alleen maar versterkt. De partij is er door zeer gecontroleerde verkiezingen in geslaagd het politieke landschap te monopoliseren. Ze heeft een sterke greep op het leger en de economie en maakt andersdenkenden bij andere politieke partijen, pers en civiele maatschappij monddood.

Op 9 augustus 2010 werd Paul Kagame met een verpletterende 93% van de stemmen herkozen, tegen drie kandidaten die door de traditionele oppositie werden beschouwd als 'satellietkandidaten', mensen die het jasje van de oppositie hoofdzakelijk aantrokken om de illusie van pluralisme in stand te houden. Ze hadden zich kandidaat gesteld rond een gemeenschappelijk programma, met name het voortzetten van het sociaal en economisch beleid van de uittredende president.

Tijdens de maanden voor de verkiezingen was het politiek klimaat zeer gespannen. Dat begon toen de echte oppositiepartijen zich opmaakten om campagne te voeren: de Parti Social Imberakuri, de Green Democratic Party en de Forces Démocratiques Unifiées (FDU-Inkingi), rond presidentskandidate Victoire Ingabire, die in januari 2010 na 17 jaar afwezigheid naar Rwanda was teruggekeerd. (Zij werd dat jaar aangehouden en in 2013 tot 15 jaar celstraf veroordeeld, nvdr). Uiteindelijk mocht geen van deze drie partijen deelnemen aan de verkiezingen.

Het liep allemaal op wietjes voor Kagame. Als je nagenoeg volledige controle hebt over de wetgevende, uitvoerende en gerechtelijke instellingen, en de onafhankelijke pers is zo goed als helemaal verdwenen, wanneer dat minuscule deel van de samenleving dat nog niet openlijk jouw kant gekozen heeft zich verfiijnd heeft in de nobele kunst van de zelfcensuur, als een groot deel van de nationale en internationale publieke opinie je beschouwt als de man die een einde maakte aan de genocide en het land stabiliseerde, dan verlies je geen verkiezingen.

Hutu en Tutsi voorbij?

Het Rwanda van Kagame heeft ervoor gekozen de categorieën Hutu en Tutsi te reduceren tot koloniale constructies. Etnische groepen bestonden niet: de Belgen (en daarvoor de Duitsers) hebben een aantal sociale verschillen verscherpt en er etnische categorieën van gemaakt. Uiteindelijk werd elke verwijzing naar etnische groepen verboden: de wet tegen het divisionisme. Die wet is echter bijzonder vaag over wat divisionisme precies inhoudt. Bovendien wordt het etiket erg vlot uit de kast gehaald om potentiële of effectieve opposanten de wind uit de zeilen te halen. Je mag in Rwanda niet over etnische groepen praten, maar het blijft de belangrijkste breuklijn in de maatschappij.

Ik sprak een paar weken geleden met David Himbara, ooit één van de topmedewerkers van president Kagame maar de laatste jaren één van de best geïnformeerde critici van het regime. Hij leeft en werkt in Canada. "Rwanda is een gewelddadige staat, maar er is een strikt beleid van gelijkemansgeweld: we krijgen allemaal ons rechtmatig deel van de roe. De Hutu's zijn vandaag gemarginaliseerd, ze komen amper aan bod in de instellingen die het land regeren. En als ze dat wel doen, dan is dat niet omdat ze ergens voor verkozen zijn maar als geparachuteerde 'alibi-Ali'. Wat niet betekent dat het een Tutsi-regime is: Kagame speelt beide groepen tegen elkaar uit. De manier waarop hij met pionnen schuift heeft zijn eenpartijstaat tot een eenmansstaat versmald."

Het nieuwe Singapore

Rwanda wordt door velen beschouwd als economisch wonder, flink op weg om het Singapore van Afrika te worden. Het sleutelwoord blijft echter uitsluiting. De macht wordt uitgeoefend door een kleine groep (van voornamelijk Tutsi's) die een monopolie heeft op de staat en zijn instrumenten. Een grote groep mensen, zowel Hutu's als Tutsi's, voelt zich politiek en economisch gemarginaliseerd en staat voor een justitie die de hare niet is.

Victoire Ingabire 'viert' haar 25-jarig huwelijksjubileum in de cel (foto illegaal genomen in 2013, in Kigali)

Paul Kagame (foto: Russell Watkins/Department for International Development – cc)

Het land heeft een totale gedaanteverwisseling ondergaan. Sociaal en economisch is Rwanda enorm vooruitgegaan. Op het vlak van onderwijs en gezondheid bijvoorbeeld zijn de resultaten spectaculair. Wat mensenrechten en democratie betreft, is er dan weer weinig veranderd. Vroeger was Rwanda een eenpartijstaat, en ook al doen ze hun best om dat wat op te smukken, in wezen is het dat nog.

“Rwanda is inderdaad erg veranderd in al die jaren, op de meest uiteenlopende terreinen. Er zijn een hoop positieve ontwikkelingen,” zegt Aloys Habimana, ooit één van de meest vooraanstaande mensenrechtenactivisten van het land maar nu ook in het buitenland. “De leiders van het nieuwe regime hebben erg goed gescoord op de terreinen die ze zelf als prioritair beschouwden. Toch denk ik dat de grondoorzaken van het conflict en het geweld aanpakken de eerste prioriteit had moeten zijn. Hebben we bijvoorbeeld het vraagstuk van de vluchtelingen aangepakt? Vandaag wonen er vermoedelijk meer Rwandezen dan ooit in het buitenland omdat ze zich in Rwanda zelf niet veilig voelen.”

Generatiewissel

Sinds 2011 voltrekt zich een generatiewissel rond president Kagame. De oude garde verliest ruimte of maakt plaats voor jongere mannen en vrouwen, geboren op het einde van de jaren '70 of het begin van de jaren '80, ambitieuze, hoogopgeleide technocraten. Geen militairen maar meertalige intellectuelen. Zij zijn heel verschillend van de generatie leiders die opgroeiden in de vluchtelingenkampen in Oeganda, oorlog voerden tegen de presidenten Milton Obote (Oeganda) en Juvénal Habyarimana en uiteindelijk rijk werden door de plundering van Congo. De mensen die Kagame's Brave New World mee hadden verwerkelijkt worden nu vervangen door mensen die er zijn in opgegroeid, en die hun opleiding en vorming in het buitenland kregen.

Het is erg moeilijk voor een nieuwe generatie jonge leiders om zich te manifesteren in de schaduw van een sterke figuur. Kagame leidt het RPF al meer dan 20 jaar en zoals Himbara

hierboven al zei, heeft hij Rwanda in die periode omgevormd van eenpartijstaat tot eenmansstaat. Het leiderschap is in die jaren alleen maar minder collegiaal en minder collectief geworden.

Vrije meningsuiting en verantwoordelijk leiderschap

Rwanda zal zijn interne contradicties bespreekbaar moeten maken om ze op te lossen als het een nieuwe gewelddadige dynamiek wil vermijden. Zo niet zou de huidige economische vooruitgang wel eens zeer vergankelijk kunnen zijn.

“Het potentieel aan geweld is niet weg, het wordt alleen met harde hand onderdrukt,” zegt Aloys Habimana. “Als je vroegere golven van geweld bestudeert, vraag je je toch af of onze leiders lessen trekken uit het verleden. Wat ons uiteindelijk in de genocide stortte was een beleid van politieke uitsluiting. Het elimineren van politieke tegenstanders en van kritische stemmen. Hebzucht. Dat is allemaal nog altijd aan de orde. Het risico op geweld blijft. Het land heeft verantwoordelijke leiders nodig en sterke instellingen. Die zijn er niet. Leiderschap is de sleutel. Het is niet omdat je erin slaagt iedereen het zwijgen op te leggen dat je een efficiënte leider bent.”

Een repressieve staat die dialoog uitsluit en het maatschappelijk debat monopoliseert kan de doos van Pandora een tijdje met veel druk gesloten houden, maar dat is niet eeuwig houdbaar.

Steun

Een generatie lang was Rwanda een *donor darling*. Het schuldgevoel van de internationale gemeenschap die er niet in geslaagd is om de genocide te verhinderen, zat daar voor veel tussen. De laatste jaren heeft het regime echter flink wat van zijn pluimen verloren. Recent nog, naar aanleiding van de crisis rond de rebellenbeweging M23 in Congo. Zelfs Rwanda's meest loyale partners – de VS en Groot-Brittannië voorop – legden gespierde verklaringen af en namen maatregelen.

Maar het regime helemaal laten vallen lijkt voorlopig geen optie. Dat komt omdat men vaak kiest voor wat men beschouwt als het minste kwaad. Zolang de internationale gemeenschap Kagame blijft zien als een relatieve maar cruciale factor voor stabiliteit in Rwanda en de hele regio, tolereert ze wat ze zelf beschouwt als een milde vorm van verlicht despotisme. Een despotisme is het in elk geval, en de geschiedenis zal ons leren hoe verlicht het allemaal is geweest. Maar mild? Daarvoor heeft het regime zelf te veel bloed aan zijn handen.

Kris Berwouts studeerde Afrikaanse taalkunde en geschiedenis aan de UGent. Hij werkte 25 jaar voor verschillende Belgische en internationale NGO's en bouwde een stevige reputatie op als Centraal-Afrika-kenner, gespecialiseerd in de vredes- en democratiseringsprocessen in de regio. Sinds 2012 werkt hij als zelfstandig consultant en schrijver.

MIRACULEUZE HEROPSTANDING OF ONTPLOFBARE ZEEPBEL?

An Ansoms

Een succesverhaal, of niet?

Hoe is het Rwanda de jongste twintig jaar vergaan, sinds het einde van de genocide in 1994? Iedereen lijkt het erover eens dat de politieke vrijheid in het huidige klimaat extreem beperkt is. De oppositie is monddood gemaakt, vrijheid van meningsuiting is gelimiteerd, vrije pers is nagenoeg afwezig. Ook over de manier waarop berechting gebeurde na de genocide, zijn er kritische stemmen. En het nationale eenheids- en verzoeningsbeleid is volgens critici door de Rwandese overheid misbruikt als een instrument om haar macht te bestendigen.

Maar op economisch vlak lijkt de heropstanding van Rwanda een succesverhaal. Na een spectaculair economisch herstel net na 1994, bleven de groeicijfers stabiel rond de 6 à 8 procent. Volgens de officiële cijfers zijn armoede en ongelijkheid gedaald. Rwanda doet het ook goed als het over de millenniumdoelstellingen gaat. Moeder- en kindersterfte daalden spectaculair de jongste jaren, mede dankzij een wijdverspreid ziekteverzekeringssysteem. Meer kinderen gingen naar school. En Rwanda doet het goed op internationale rankings inzake de technocratische efficiëntie van overheidsbeleid. Die cijfers zijn belangrijk voor veel internationale donoren om hun budgetsteun te rechtvaardigen.

En toch: deze cijfers vertellen niet het hele verhaal. Verre van. Op het terrein is de werkelijkheid veel complexer. De moderniseringsdwang van de Rwandese overheid werkt verpletterend op heel wat inwoners. En dat uit zich op verschillende vlakken.

Professionalisering van de rurale economie

De overheid wil eerst en vooral de landbouwsector professionaliseren. Boeren worden verplicht om meer 'marktgeoriënteerd' te werken. Dat betekent dat zij maar een beperkt aantal gewassen mogen verbouwen met verbeterde zaden en volgens 'moderne' technieken. De bedoeling is om schaafeffecten te creëren. Maar dit beleid heeft voor kleine boeren twee grote nadelen.

Minder gewassen verbouwen betekent meer risico nemen. En dit terwijl er geen vangnet is wanneer er iets misgaat. Nu de boeren zich op *cash crops* concentreren, kunnen zij in geval van nood onvoldoende terugvallen op hun eigen verbouwde *food crops*.

Kleine boeren hebben bovendien weinig onderhandelingsmacht op de markten. Het zijn meestal tussenpersonen die de winsten weggapen in de handelsstromen. In feite maakt het marktgericht beleid

deze tussenpersonen nog machtiger. Het groeperen van kleine boeren in coöperatieven zou dit probleem kunnen tegengaan. Maar dat is in veel gevallen een illusie. Er is weinig transparantie in de manier waarop coöperatieven bestuurd worden, en kleine boeren hebben er weinig te zeggen.

Samenleven in een modern dorp

Een tweede belangrijk knelpunt is de politiek om huizen te centraliseren in dorpskernen. Traditioneel leven Rwandese huishoudens verspreid over de heuvels, dicht bij hun velden. Maar het nieuwe overheidsbeleid verbiedt jongeren om hun huizen in de heuvels te bouwen. Dat moet nu gebeuren in een afgebakende dorpskern. Land is daar duur. Bovendien moeten de gebouwde huizen voldoen aan bepaalde standaarden (een aparte keuken, stal en toilet, een fatsoenlijk dak). Ook dat kost veel. Veel jonge mannen hebben niet de middelen om een eigen huis te bouwen. Zij kunnen daardoor niet trouwen, en worden bijgevolg niet als 'volwassene' beschouwd. Dit heeft ook voor jonge vrouwen gevolgen. Meisjes worden ongetrouwd zwanger. Velen van hen zijn verplicht om thuis te blijven wonen met een niet-erkend kind. Jonge mensen, vooral die met minder gegoede ouders, zitten gevangen in het statuut van 'jeugd' omdat zij de middelen niet hebben om aan het 'volwassen' gezinsleven te beginnen.

Een waslijst aan verplichtingen

Een derde knelpunt is de waslijst aan verplichtingen waaraan Rwandese boeren *moeten* voldoen. Zoals hierboven vermeld, moeten mensen hun huizen bouwen volgens een bepaalde standaard. Ze moeten hun koeien in een stal houden, en mogen ze niet laten grazen. Die stal, samen met de andere delen van het huis, mag géén dak van bananenbladeren hebben, maar moet mooi met pannen afgedekt zijn. De prijs van dakpannen is trouwens immens gestegen sinds er een verbod heerst op de artisanale fabricatie van dakpannen (en bakstenen) in kleinschalige oventjes. Ook hiervoor moet men nu een vergunning hebben, en een moderne oven bouwen. Dit is vaak té duur voor lokale investeerders.

Mensen moeten hun land registreren, wat ook niet gratis is. Ze moeten hun lapjes grond in de heuvels consolideren met grotere oppervlakten en het gewas verbouwen dat wordt opgelegd door de autoriteiten. In verschillende gevallen hebben boeren aanzienlijke sommen betaald voor lidmaatschap van een coöperatieve. Anders verloren zij hun landrechten in het vruchtbare moerasland. De boeren worden bovendien verplicht om hun oogst van dat moerasland aan de coöperatieven af te staan, en worden rond oogsttijd soms zelfs gefouilleerd. Sommige coöperatieven worden goed gemanaged, andere niet. In elk geval hebben kleinschalige boeren doorgaans een ongunstige onderhandelingspositie in de coöperatieve structuren. Wanneer er lokaal fabrieken worden gebouwd om gewassen te verwerken (bijvoorbeeld maniok tot bloem, of een koffiefabriek) is dit niet altijd goed nieuws. Wij vonden voorbeelden van boeren die verplicht werden hun gewassen onder de marktprijs te verkopen aan de fabriek.

Mensen moeten schoenen dragen, en fatsoenlijke kleren wanneer ze niet op het veld werken. De verplichte ziekteverzekering werd in 2011 opgetrokken tot 3000 Rwandese frank per persoon (dit geldt ook voor kinderen). Mensen moeten een vergunning hebben en belasting betalen om hun goederen op de markt te verkopen in detailhandel. Idem dito wanneer ze een handeltje willen opzetten als fietstaxi. Dit is maar een greep uit de vele verplichtingen die men vindt op het meest lokale niveau.

Maar ook de lokale autoriteiten moeten voldoen aan een lijst van verplichtingen. Via een systeem van 'performatiecontracten' moeten zij zich engageren om bepaalde doelstellingen te behalen. Zo niet, dan kan de verantwoordelijke gestraft en in bepaalde gevallen zelfs ontslagen worden. De doelstellingen kunnen zeer uiteenlopend zijn: bepaalde productiedoelstellingen voor specifieke gewassen behalen, ervoor zorgen dat 90% van de bevolking zijn ziekteverzekering betaalt, verzekeren dat iedereen zijn huis volgens de juiste standaarden bouwt, enzovoort. Op zich lijkt het een goede evolutie dat doelstellingen worden vooropgesteld. Internationale donoren prijzen immers de daadkracht van de Rwandese overheid. Maar in de praktijk streven de lokale autoriteiten hun doelstellingen vaak blind na uit schrik voor sancties, ongeacht de mogelijk negatieve gevolgen voor de lokale bevolking.

Zeepbel

Wat moeten we hieruit nu besluiten? Wel: er is inderdaad economische ontwikkeling. Je moet maar een dag in Kigali doorbrengen om dat op te merken. En ook op het platteland is er economische vooruitgang. Maar wat als die groei blijft kleven bij een beperkte klasse en niet doorsijpelt naar de meerderheid van de bevolking? Kleine boeren hebben het moeilijk. Voor jongeren is er geen toekomst binnen de landbouwsector. En tegelijk is er weinig tewerkstelling buiten die landbouwsector. De frustratie van jongeren over een gebrek aan toekomst neemt toe.

We mogen ons dus niet zonder meer blindstaren op cijfers. Want wat als over een paar jaar blijkt dat dit economisch succesverhaal een zeepbel was?

An Ansoms is docente ontwikkelingsstudies aan de Universiteit Catholique de Louvain. Ze specialiseert zich in rurale ontwikkeling in de Grote Merenregio van Afrika. Ze analyseert landconflicten en focust op de lokale impact van rurale politiek. Later dit jaar verschijnt een ge-edit boek: 'Losing your land: Dispossession in the Great Lakes Region' (James Currey).

GACACA-RECHTSPRAAK: RECHTVAARDIG IS DATGENE WAT NUTTIG IS

Bert Ingelaere

Klassieke rechtbanken worden vaak gebruikt om daders en verantwoordelijken te berechten in de nasleep van een gewelddadig conflict. Het Nuremberg Tribunaal na de Tweede Wereldoorlog is een gekend voorbeeld. In het geval van Rwanda werden twee mechanismen geïntroduceerd: een Internationaal Tribunaal gevestigd in Arusha (Tanzania), en de zogenaamde *gacaca*-rechtbanken. Het eerste mechanisme focust op de hoofdverantwoordelijken voor de Rwandese genocide. De *gacaca*-rechtbanken werden geïntroduceerd in de Rwandese samenleving, op elke heuvel, om beschuldigen van deelname aan de genocide op lokaal niveau aansprakelijk te stellen. Deze rechtbanken zijn gebaseerd op een zogenaamd 'traditioneel' rechtssysteem, maar werden gemoderniseerd en aangepast in de nasleep van de genocide. De tabel op p. 10 geeft een overzicht van de gelijkenissen en verschillen tussen de 'oude' en 'nieuwe' *gacaca*, de doelstelling van het nieuwe systeem alsook de verwezenlijkingen.

Na tien jaar *gacaca*-rechtspraak in Rwanda, gesteund door vele internationale donoren (waaronder België), kan men in hoofdzaak een opdeling maken tussen de kwantiteit en de kwaliteit van de procedure. Op kwantitatief vlak heeft *gacaca* alle records verbroken en een einde gemaakt aan een aanslepend probleem om vermoedelijke daders te berechten. Anderzijds kende *gacaca* een groot aantal 'donkere' zijdes. Die hadden vooral te maken met de kwaliteit van de rechtspraak en de aard van de sociale dynamiek die de *gacaca* op gang bracht. Via uitgebreid veldwerk in Rwanda, waaronder de analyse van 2000 *gacaca*-processen, kom ik tot een aantal vaststellingen.

Communiceren over *gacaca*: cijfers

De rechtbanken behandelden 1 958 634 'gevallen' van deelname aan de genocide (inclusief hoger beroep). Hoewel er onduidelijkheid bestaat (intentioneel of niet?) over het exact aantal personen dat door *gacaca* berecht werd – één persoon kan namelijk aan meerdere gevallen verbonden zijn – tonen de cijfers aan dat er snel en efficiënt afgerekend is met deze last van het verleden die zich op een vaak mensonterende manier ophoopte in de Rwandese gevangenissen. De 'moderne' *gacaca* bracht in razendsnel tempo massajustitie.

Dat is in essentie de cijfermatige kant van de zaak zoals er de voorbije tien jaar in hoofdzaak over de *gacaca* gecommuniceerd werd. De cijfers hielden ook het aantal geobserveerde gevallen van trauma in, het aantal moto's en fietsen bezorgd aan rechters ter ondersteuning van hun werk, het aantal rechters dat vervangen werd, het aantal gevangenen dat nu gemeenschapswerk verricht of in de

gevangenis zijn straf uitzit, het aantal voortvluchtigen in het buitenland.

De lijst is bijna eindeloos, maar verhult het feit dat er minder zekerheid is over de kwaliteit van de geleverde rechtspraak en dat we weinig weten of mogen weten over de impact van dit gedurfd experiment op de Rwandese samenleving.

Sterke punten: nabijheid, vrouwelijke rechters en lokalisatie van overleden dierbaren

Een sterkte van de 'moderne' *gacaca*-rechtbanken lag in het feit dat het systeem zowel fysiek als psychologisch dichterbij de 'gewone' Rwandees stond dan het Internationaal VN-tribunaal voor Rwanda in Arusha. Ook de rol die vrouwen speelden in de *gacaca*-rechtbanken kan aangestipt worden als een positief punt. De 'traditionele' *gacaca* was voornamelijk een zaak van mannen. Ook de genocide werd grotendeels door mannen uitgevoerd. Vrouwen speelden een wezenlijke rol als lekenrechters in de *gacaca*-tribunalen. Belangrijk is ook dat overlevenden via *gacaca* informatie vonden over de plaatsen waar hun dierbaren tijdens de genocide begraven werden. Familieleden een laatste groet en een verzorgde uitvaart bezorgen, brengt emotionele en psychische rust.

Gacaca-logica: retributie en polarisatie

De moderne *gacaca*-tribunalen waren bij uitstek een 'uitgevonden' traditie. Ondanks de connotatie van zogenaamde 'traditionele' en 'inheemse' rechtspraak – verzoening onder de oudste boom in het dorp – was de *gacaca*-rechtspraak niets anders dan een modern rechtssysteem gedecentraliseerd in lokale gemeenschappen.

Het spreekt voor zich dat dit een logica van 'wij vs. zij' tussen Hutu en Tutsi introduceerde in plaats van de aangekondigde dynamiek van verzoening. Maar op deze dynamiek van etnische tweedeling entte zich een bijkomende logica: complete polarisatie. Het principe van strafvermindering in ruil voor schuldbekentenis was een hoeksteen van de *gacaca*-wetgeving. Maar eenmaal de *gacaca* operationeel werd in de Rwandese samenleving primeerden beschuldigingen boven bekentenissen. De meerderheid van de beklagden pleitte overigens niet-schuldig maar werd wel schuldig bevonden.

Voor van 2005 tot 2007, de beginjaren van *gacaca*, zorgde deze dynamiek voor een crisis in de Rwandese samenleving. Door gewenning en aanpassingen van onder andere de strafmaat werd dit geleidelijk beter. En uiteraard heeft *gacaca* in sommige gevallen voor herstel en genezing kunnen zorgen. Dat is niet zo als we het hele plaatje overschouwen.

Contextuele factoren: politieke macht en lokale conflicten

Niet alleen de interne logica van het moderne *gacaca*-systeem maar ook contextuele factoren, de socio-politieke

setting waarin de *gacaca* rechtspraak gedijde, beïnvloedde de aard van en ervaring met de *gacaca*-processen. De *gacaca*-rechtspraak ging niet alleen om recht maar ook om macht. En dat zowel op nationaal als op lokaal niveau. Bepaalde politici, journalisten of mensen uit het middenveld die een kritische houding aannamen tegenover het huidige regime – gedomineerd door het Rwandees Patriottisch Front (RPF) van president Paul Kagame – zijn via *gacaca* uit de weg geruimd of toch alleszins het zwijgen opgelegd. Vanuit diezelfde optiek heeft het regime actief verhinderd om via *gacaca* misdaden te behandelen die begaan werden door het RPF tijdens de burgeroorlog die begon in 1990 en in de nasleep van de genocide. Of nog: bepaalde figuren verbonden aan het vorige regime en van wie meer dan vermoed kan worden dat ze betrokken waren bij de genocide werden door het huidige regime gerecycleerd en zo gevrijwaard van berechting door *gacaca*. De *gacaca*-rechtspraak diende zo wat politiek nuttig was. Het gebruik van het recht om de macht te dienen heeft een Rwandese politieke cultuur bestendigd die net mede aan de basis lag van het geweld in de jaren '90.

Bovendien heeft de werking van *gacaca* een nieuwe morele hiërarchie in de Rwandese samenleving ingevoerd: een cultuur van straffeloosheid tegen Tutsi werd vervangen door een cultuur van straffeloosheid tegen Hutu. Komaf maken met een cultuur van straffeloosheid via *gacaca* werd dus niet bereikt. Deze cultuur werd enkel hertekend.

Op lokaal niveau – op de doorsnee Rwandese heuvel – beïnvloedde de macht van het getal (Hutu dan wel Tutsi in de meerderheid), autoriteit of connectie met de autoriteit, economisch vermogen of het geweer de dynamiek van de processen. Maar ook intra-etnische conflicten speelden een rol. Een lastige buur, een overspelige echtgenoot of een familielid dat ook aanspraak maakte op een erfenis: een beschuldiging van deelname aan de genocide voor het plaatselijke *gacaca*-tribunaal was gauw gemaakt. Bovendien bekenden beschuldigten vaak eender wat in ruil voor strafvermindering, terwijl ze een deel van hun (mis)dadens wisten verborgen te houden.

Deze lokale dynamieken verklaren ook, zoals boven aangegeven, waarom er plots zo veel beschuldigten waren eens *gacaca* operationeel werd. Of nog: soms wilden overlevenden niet deelnemen aan *gacaca* omwille van hun fragiele situatie in hun leefgemeenschap. Het was soms beter om te zwijgen, daders niet te beschuldigen en zo sociale uitsluiting en zelfs fysieke eliminatie te vermijden. Afhankelijk van de omstandigheden konden of wilden rechters de intriges doorzien of konden ze instaan voor de veiligheid van de getuigen. Maar vaak was dat niet het geval en kwam de uitkomst van de procedure neer op het recht van de sterkste of de slimste. Ook op dit niveau betekende 'rechtvaardig' vaak wat nuttig was in de gegeven omstandigheden.

Overzicht van gacaca-kenmerken, doelstellingen en verwezenlijkingen ¹	
Genocide	Gacaca
<ul style="list-style-type: none"> ✓ April-juli 1994 ✓ +/- 600 000 à 800 000 Tutsi vermoord ✓ Hoog aantal 'gewone' burgers betrokken in de genocide ✓ Rechtssysteem vernietigd ✓ Beleidskeuze: elke individuele deelnemer aan de genocide juridisch aansprakelijk stellen (geen amnestie, waarheids- of verzoeningscommissie) ✓ 130 000+ gevangenen (in het jaar 2000) ✓ Raming: 100+ jaar indien berechting via klassieke rechtbanken ✓ Beleidskeuze: modernisering van 'gacaca', het 'traditionele' mechanisme voor conflictresolutie 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ 2005-2012 (proefproject vanaf 2002, meeste processen in 2007) ✓ 14 000 gedecentraliseerde rechtbanken ✓ Ongeveer 170 000 lekenrechters (initieel verkozen in 2001) ✓ 1 958 634 'gevallen' behandeld (inclusief hoger beroep) ✓ 1 003 227 'personen' berecht (exact cijfer blijft onduidelijk en ligt vermoedelijk een stuk lager) ✓ Meerderheid van de gevallen = diefstal ✓ 13 % bekentenis ✓ 14 % vrijspraak ✓ Kost: ca. 40 miljoen euro
'Oude' Gacaca	'Nieuwe' Gacaca
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Jurisdictie: kleine vergrijpen (landconflicten, diefstal etc.) ✓ Oude en wijze mannen als mediators ✓ Doel: herstel van harmonie en sociale cohesie ✓ Bestrafing: eerder symbolisch en gericht op herstel van de sociale relatie ✓ Informeel mechanisme ✓ Historische evolutie tot een semi-administratief orgaan verbonden aan de Staat ✓ Spontaan gebruikt in de maanden vlak na de genocide om gevallen van diefstal tijdens de genocide te behandelen 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Jurisdictie: genocidemisdaden (inclusief moord en verkrachting) ✓ Rechters: lekenrechters, bewoners van lokale leefgemeenschappen – vaak vrouwen en jongeren ✓ Officiële doelstellingen: (1) waarheid vaststellen; (2) genocideprocessen versnellen; (3) cultuur van straffeloosheid uitroeien; (4) bijdragen tot nationale eenheid en verzoening; (5) Rwandese zelfbeschikking aantonen ✓ Kenmerken: (1) decentralisering van rechtspraak; (2) bekentenis in ruil voor strafvermindering; (3) categorisering van strafmaat naargelang misdaad

Conclusie: het recht van de sterkste en een ethiek van het nuttige

In conclusie kan men zich ook afvragen of een volk waarvan een significant deel in de beklagdenbank geplaatst werd wel vrijwillig gekozen heeft voor de leiders die hen deze harde beleidskeuze oplegde? Het druist in elk geval in tegen de intuïtie maar bevestigt waarschijnlijk gewoon wat we al langer wisten over de aard van het Rwandese regime: namelijk dat het autoritair is en, ook via gacaca dus, de Rwandese samenleving een machiavellistische moraal opdringt. Dit wekt uiteraard een zekere argwaan omtrent de langetermijnperspectieven voor de stabiliteit van Rwanda: een natie verwond door een gewelddadig verleden en herbouwd op basis van het recht van de sterkste en een ethiek van het nuttige lijkt minder stabiel dan een samenleving verankerd in onvervreembare waarden en principes.

¹ Informatie met betrekking tot de doelstellingen en verwezenlijkingen van de 'moderne' gacaca is onder andere gebaseerd op *Summary of the Report Presented at the Closing of the Gacaca Courts Activities*, een document verspreid door de Service National des Juridictions Gacaca (SNJG) in juni 2012.

Gacaca-rechtbank (foto: Scott Chacon – cc)

Bert Ingelaere is doctor in de ontwikkelingsstudies en postdoctoraal onderzoeker van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek (FWO), verbonden aan Yale University, Universiteit Antwerpen en KU Leuven. Sinds 2004 verrichtte hij meer dan 35 maanden veldwerk in ruraal Rwanda en Burundi. Zijn onderzoek focust op de ervaring van politieke transitie en transitional justice, sociale verandering en sociale mobiliteit. Hij werkt aan een boek over de gacaca-rechtbanken in Rwanda.

BROEDERLIJK DELEN OP HET RWANDESE PLATTELAND

Brieke Steenhof & Toon Vrelust

In april 2014 stond Rwanda in het middelpunt van de globale belangstelling: de wereld keek toe hoe de Rwandezen de genocide van precies twintig jaar geleden herdachten. De berichtgeving toonde ook duidelijk aan hoe gepolariseerd het debat rond Rwanda is: *believers* versus *non-believers* van het Rwanda van vandaag, met strakke hand geleid door Paul Kagame volgens de krijtlijnen van *Vision 2020*.

Sinds dit regime aan de heropbouw begon, is op een aantal vlakken spectaculaire vooruitgang geboekt. Ook op het gebied van plattelandontwikkeling, de centrale focus van Broederlijk Delen in Rwanda. Maar er zijn een aantal vraagtekens bij te plaatsen; kanttekeningen volgens de ene, structurele, onhoudbare tekortkomingen volgens de andere. Samen met onze lokale partnerorganisaties *“streven we naar maatschappelijke verandering die duurzame rurale ontwikkeling beoogt. We willen de civiele samenleving versterken en initiatieven ondersteunen die de leefbaarheid van het platteland ten goede komen en een betere toekomst bieden. We baseren ons hiervoor op het recht op een waardig leven.”*

Hoe tracht Broederlijk Delen dat in Rwanda waar te maken?

Broederlijk Delen in Rwanda

In 1961 schreef Broederlijk Delen haar eerste projectsteun over naar Rwanda. Aanvankelijk ging er vooral steun naar losse, sociale projecten, gelinkt aan de kerk. Dit evolueerde vanaf de jaren '70 naar projecten die de nadruk legden op capaciteitsversterking (met onder meer als doel de 'afrikanisering' van projecten) en streekontwikkeling (diverse projecten in één streek). Ook bredere maatschappelijke aspecten kregen meer aandacht (bijvoorbeeld door steun van tijdschriften zoals Kinyamateka en Dialogue). Vanaf de jaren '80 werd er stilaan een partnerbestand opgebouwd met lokale organisaties. Onder meer het partnerschap met INADES dateert van die periode.

Door de genocide en de oorlog lag de werking van zo goed als alle ngo's stil. Broederlijk Delen verschoof daarom ook de aandacht naar het werk in de vluchtelingenkampen in de buurlanden. Maar er werd ook al snel opnieuw gezocht naar organisaties die heropstartten in Rwanda. Aanvankelijk ging er nogal wat steun naar wederopbouw en mensenrechtenorganisaties. De samenwerking met AMI¹ dateert uit die periode. Later verschoof het zwaartepunt naar de landbouwsector. In de periode 2007-2012 ging het grootste deel van de werking naar een project rond voedselzekerheid in Nyaruguru met middelen van het Belgisch Overlevingsfonds. Dit project werd gerund met een consortium van 3 partnerorganisaties.

1 Association Modeste et Innocent

Vanaf 2013 tekende Broederlijk Delen een programma uit met twee speerpunten: de coöperatieve beweging en sociale cohesie. Momenteel werkt Broederlijk Delen daarvoor samen met 5 partnerorganisaties. We hebben een lokale vertegenwoordiger en een coöperant ter plaatse en een jaarbudget voor de hele Rwanda-werking van ongeveer 360.000 euro.

Landbouw en coöperaties

Het Rwandese platteland kampt met een aantal structurele problemen. Er is de zeer hoge bevolkingsdichtheid en er zijn nauwelijks andere economische mogelijkheden dan de landbouw. De overheid heeft getracht de koe bij de horens te vatten met een reeks verregaande hervormingen. Zo voert zij een Groene Revolutie door in de landbouwsector: met schaalvergroting (door bijvoorbeeld landconsolidatie en ontginning van moerassen) en intensifiëring (via externe input en mechanisering). De overheid stuurt de productie en bepaalt hoe, wat, waar en wie er moet produceren. De markt moet vervolgens het inkomen en de voedselzekerheid garanderen. De resultaten zijn op een aantal vlakken indrukwekkend. Tussen 2008 en 2011 nam de export van voedingsgewassen jaarlijks met 45% toe en sinds 2010 is Rwanda netto-exporteur van voedingsgewassen.

De eerste jaren van spectaculaire economische groei kwamen ten goede aan een zeer beperkte elite. Daardoor nam de ongelijkheid toe. Door boeren te verplichten zich te organiseren in coöperaties konden armere boeren hun middelen samenbrengen en zo ook op de trein van de Groene Revolutie springen. Rijke enkelingen kregen het daardoor moeilijker om het laken volledig naar zich toe te trekken. Op die manier kon een groter deel van de groei naar een bredere bevolkingsgroep terugvloeien. Tussen 2005 en 2010 daalde de bevolking onder de armoedegrens met bijna 12%.

Maar onderzoek wijst erop dat de coöperatieve aanpak toch nog te hoogdrempelig is voor een belangrijk deel van de bevolking. Met partnerorganisatie INADES Formation werkt Broederlijk Delen er daarom bijvoorbeeld aan om koffiecoöperaties toegankelijker te maken voor de armeren. En partnerorganisatie APROJUMAP² begeleidt rechtstreeks een aantal mensen in extreme armoede om hen aansluiting te doen vinden bij de economische dynamieken.

Ervaringen van een eerdere coöperatieve hype in de jaren '70 en '80 leren ons ook dat het niet voor alle boeren een evidente organisatievorm is. Onze partners INADES en FURORIRWA³ (federatie van rijstcoöperaties) stoppen zeer veel tijd en energie in het vormen en begeleiden van de leiders van coöperaties in goed bestuur.

Diepgaande én snelle hervormingen verlopen nooit zonder slag of stoot. Er zijn gevallen gedocumenteerd van

2 Association Pour la promotion des Jumelages et de l'Amitié entre les Peuples

3 Fédération des Unions des Coopératives Rizicoles au Rwanda

overijverige mandatarissen die gewassen die niet overeenkwamen met de vastgestelde teelt vernietigden en stallen afbraken omdat ze niet aan de normen voldeden. Dit haalde regelmatig de pers, ook internationaal, en was koren op de molen van de *non-believers*. In het gehele plaatje zijn deze gevallen van wangedrag misschien slechts anekdotes, maar ze wijzen wel op structurele tekortkomingen.

Het beleid wordt volledig bepaald door de overheid; de autonomie van de boeren is erg beperkt. Er zijn inspraakmechanismen maar ook die worden gecontroleerd en gaan vaak over afgebakende, praktische onderwerpen. Er is een eigen visie op nahouden of je organiseren met gelijkgestemden om een bepaalde problematiek aan te kaarten of alternatieven voor te stellen is moeilijk. Kritiek op de overheid is feitelijk ongewenst. En dat veroorzaakt ongenoegen.

Om de rol van boerenorganisaties te versterken, werken onze partnerorganisaties FUCORIRWA en INADES aan het mondig maken van de doelgroepen. Coöperaties kunnen meewerken aan de opmaak van de lokale ontwikkelingsplannen op districtsniveau. Daarnaast lobbyen de organisaties zelf ook voor de belangen van de boeren. Een voorbeeld daarvan zijn de jaarlijks terugkerende onderhandelingen over de rijstprijzen voor de boeren. Momenteel zijn de fabrieken hierin nog de dominante partij en moet er hard gespeeld worden om tot een eerlijke prijs te komen. FUCORIRWA lobbyt ook om van dit nationale eenheidssysteem af te komen en een reële marktwaarde af te spreken die per regio en per gewaskwaliteit kan verschillen. De evolutie van landbouwcoöperaties van productgemeenschappen naar organisaties met een maatschappelijke stem wordt door de overheid nauwlettend gevolgd.

Sociale cohesie

De Rwandese samenleving is nog sterk getekend door de genocide. Zoals in andere sectoren heeft de overheid ook hierrond een duidelijke visie en daadkrachtig beleid vastgesteld. Volgens deze visie was de genocide op de Tutsi het gevolg van een ideologie van tweedeling; de genocide op de Tutsi moet herdacht en de tweedeling weggevoerd worden. Het gaat hier dus eenzijdig over slachtoffers van de genocide op de Tutsi en de daders daarvan. Geen rouw, herdenking, gerechtigheid of verzoening voor slachtoffers van ander geweld, vóór, tijdens en na de genocide. Dit creëert frustratie. Bovendien is er wel het discours dat Rwandezen nu harmonieus moeten samenleven, maar is er weinig aandacht voor hoe dat dan wel in de praktijk kan: samenleven met wantrouwen, verdriet en trauma.

Om die broodnodige sociale cohesie in de dorpen te versterken heeft partnerorganisatie AMI, in 2000 opgericht door Laurien Ntezimana, een eigen visie en methodiek

AMI brengt slachtoffers en daders samen, in 2013 in Nyaruguru (Foto: AMI)

uitgewerkt. AMI brengt overlevenden van genocidegeweld en veroordeelden die na hun straf terugkeren samen om zelf een manier te vinden om verder te gaan met het leven. Ze beginnen met therapeutische gesprekken en gaan daarna langzaam over tot vriendendiensten en gemeenschapswerk. Later zetten ze gezamenlijk kleine economische activiteiten op. De werking van AMI en haar begunstigden biedt een voorbeeldfunctie voor het herstellen van relaties. Ze vermindert of neemt niet enkel de onderhuidse spanningen weg, maar sorteert ook positieve effecten bij de gemeenschap. Dit is een heel gevoelig en langdurig proces, maar een noodzakelijk proces om als gemeenschap door te maken, zowel voor de getuigen van de genocide als voor de volgende generatie. In een maatschappij waar nog zeer grote armoede heerst, is de behoefte aan een sterk sociaal vangnet groot.

De aanpak van AMI stuitte aanvankelijk op weerstand vanuit de Rwandese overheid – de initiatiefnemer werd opgesloten en AMI werd twee jaar lang een verboden organisatie. Maar ondertussen zien lokale overheden in dat AMI antwoorden biedt die zij niet kunnen geven.

De ontwikkelingsdynamiek van Rwanda biedt een aantal mogelijkheden voor het werk van Broederlijk Delen. Maar het is geen eenvoudige taak om in Rwanda als organisatie kritisch bij te dragen aan plattelandsontwikkeling. De marge is beperkt. We werken samen met partners die erin slagen om zich in die marge te bewegen, de vinger op de wonde te leggen en aan andere ontwikkelingsmodellen te werken. Op kleine schaal en stap voor stap. Buhoro buhoro.

Brieke Steenhof studeerde Milieu en Ontwikkeling en werkte ruim 20 jaar in Azië en Afrika. Sinds 2012 woont ze in Rwanda waar ze sinds 2013 lokaal vertegenwoordiger is voor Broederlijk Delen.

Toon Vrelust studeerde filosofie, beleidseconomie en ontwikkelingssamenwerking. Hij werkte als coöperant van Broederlijk Delen in Rwanda (2004-2007). Sinds 2012 is hij programmaverantwoordelijke Rwanda, Burundi, Oeganda voor Broederlijk Delen.

#AGACIRO, DE ICONEN VOORBIJ

Olivia Rutazibwa

Amiri Baraka, Nelson Mandela, Martin Luther King jr., Patrice Lumumba, 50 jaar migratie in België. In de jaarwisseling van 2013 naar 2014 schakelden afscheid en herdenking zich aaneen, in een snoer dat het verleden naar hier haalt. Om het heden te redden? Ik reisde in die periode naar Rwanda en zag hoe *Agaciro*, een van onder het stof gehaald concept van gedeelde waardigheid, het land der duizend heuvels nieuw leven inblaast.

Larger than life

Monumenten van de (Afrikaanse) wereldgeschiedenis waren ze. Zijn ze. Woordvirtuozen, vrijheidsstrijders/terroristen, politici of onbreekbare/(on)gewenste gastarbeiders. Allen waren ze levende aanklachten, getuigen en getuigenissen van het blank imperialisme.

Dat imperialisme, dat materieel en mentaal kolonialisme in al zijn bontgekleurde verschijningsvormen dat we maar niet weten af te schudden. En dus klampen we, ikzelf op kop, ons vast aan iconen en symbolen van weleer, alsof zij misschien het ultiem geheim, de oplossing in zich dragen.

Alsof gaat het om een menu à la carte, pikken we die daden en ideeën eruit die in ons kraam passen, die onze microdoelen dienen. De rest wordt vergeten, weggemoffeld voor de volgende generatie, ontkend, opgeblonken, verzacht. Gedeeltelijke of totale amnesie en uitvergroting. Ik ben zelf de grootste kampioen in het dwepen met het verleden. Vooral met die *larger than life*- iconen à la Malcolm X, Martin Luther King, Kunta Kinte, Huey Newton, Thomas Sankara, Patrice Lumumba, Steve Biko, Mandela, Stokely Carmichael/Kwame Touré. Het is zo verleidelijk om in hen, in de verleden tijd, de hoop voor heel de huidige mensheid te kristalliseren.

Maar dat maakt vaak ook blind voor het heden. Blind voor wat ons te doen staat. Nu, niet binnenkort. Misschien ook blind voor wat er al aan de gang is.

Land onder constructie

Die gedachte kwam in me op na twee weken Rwanda. Het was tien jaar geleden. Tien jaar sinds ik voor het eerst en laatst het land van mijn ouders bezocht. De eerste keer ook dat een land – vreemd of vertrouwd – me met

verbluffende vanzelfsprekendheid ‘welkom thuis’ heette, me hardnekkig in de landstaal bleef aanspreken, niet in het minst ontmoedigd door de verwarring en schaamte in mijn blik. Mijn gezicht en landstaal zouden één zijn, mijn levensloop niet. Bevreemdende vervreemding.

Rwanda tien jaar later is als een droom. Niet omdat alles er zo perfect is – integendeel – maar omdat het lijkt te bestaan in een parallelle werkelijkheid, een werkelijkheid die alle stereotypen en verwachtingen doorprijkt en tegenspreekt. Het land leeft in het heden alsof de toekomst al gearriveerd is. Kraaknette straten, iedereen klikvast in het verkeer, nergens in het land een plastic zak te bespeuren.

Een verbluffend zelfbeschikkingsdiscours alsof veertig procent van het overheidsbudget niet uit de hand van donoren komt. Maandelijks nationale kuisbeurten annex bijeenkomsten op buurtniveau om dagdagelijkse problemen te bespreken en het nieuwste overheidsprogramma mee gedeeld te krijgen. Individualiteit moet wijken voor collectiviteit. Het land beweegt als één in het grote reconstructieproject. Alles gaat er snel en radicaal. Gewaagde experimenten, ‘een waar *trial and error*-laboratorium’, beschreef iemand me het land.

Hashtag Agaciro

Een van die experimenten is het tot de verbeelding sprekende Agaciroprogramma. Sinds iets meer dan een jaar is *agaciro* het buzzwoord in de heuvels. Een meisje tatoeëerde het in haar nek, het verschijnt – tegen de achtergrond van de rasta driekleur – op de voetsteun van een moto-taxi, of als een gigantische www.agaciro.com-sticker op de voorruit van een autobus.

Meer nog is *agaciro* een concept dat voor niemand veel uitleg behoeft en deel uitmaakt van dagdagelijkse gesprekken. “Mensen zeggen geregeld ‘Dat is niet *agaciro*’ om elkaar terecht te wijzen”, vertelt iemand me. “Het werd zo’n

“We value us”: Agaciro-campagne voor Rwandezers in de UK

buzzwoord dat we op kantoor geregeld ‘hashtag agaciro’ zeiden tegen elkaar”, voegt ze eraan toe, verwijzend naar hoe een onderwerp op twitter in de kijker wordt gezet.

Een kleine rondvraag naar de precieze betekenis leverde een resem antwoorden op: waarde, waardigheid, zelfrespect, integriteit, zelfbeschikking, zelfredzaamheid, zelfrealisatie. “Gewoon beter zijn, beter doen”, oppert iemand. En dat kan heel ver gaan.

De waarde van papier

Sinds kort opende de nationale bibliotheek haar deuren in de hoofdstad Kigali. Ik ging op onderzoek uit met een vriendin. Voor we binnen mochten moesten we onze spullen opbergen in een open kast aan de ingang. We kregen elk twee al erg vaak gebruikte bewijsstrookjes met eenzelfde nummer: eentje om bij onze spullen te stoppen, het andere om bij ons te houden. Voor we weer mochten vertrekken na ons bezoek moesten we de twee strookjes inleveren. Mijn vriendin verloor een van haar strookjes en dacht er zich gemakkelijk vanaf te kunnen maken door simpelweg te zeggen dat ze er nog maar eentje had. Dat was buiten de nukkige veiligheidsagente gerekend. In een bitse woordenwisseling in Kinyarwanda werd al gauw duidelijk dat een snelle exit er niet in zat. Ze zou moeten blijven tot sluitingstijd.

Ergens in het gesprek viel ook het woord *agaciro*. Ik kon me met de beste wil ter wereld niet indenken wat dat groots concept in onze microsituatie kwam doen. “Ik zei de vrouw dat ze het nummertje simpelweg kon kopiëren voor toekomstige bezoekers”, legt de vriendin me uit. “Ze wees me snel terecht en zei dat ik moest leren ook een stukje papier naar waarde te schatten.” *Agaciro* in de grote en kleine dingen des levens...

Agaciro Development Fund

In 2011 lanceerde de overheid het *agaciro*-concept in een heel specifieke context: die van de dreiging van het verliezen van donorgeld. In de afgelopen twee decennia kon het land relatief ongestoord teren op de genocideschuld van de donoren. Hierop komt echter stilaan sleet.

Aanhoudende berichten over een gebrek aan vrijheid van meningsuiting in het binnenland en Rwanda’s betrokkenheid in het leed in buurland Congo zetten de *donordarling*-status van het land op de helling. En dus haalden ze een eeuwenoud gedeeld Rwandees cultureel concept vanonder het stof en maakten er een nationaal programma van: het Agaciro Development Fund.

Rwandezen in binnen- en buitenland werden aangezet om geld te storten zodat het land op lange termijn onafhankelijk

zou kunnen zijn van buitenlandse fondsen. De campagne leverde massaal respons op: een jaar later

gaat het al om een behoorlijke som. Niettemin is het land nog mijlenver verwijderd van financiële onafhankelijkheid. Het staat echter buiten kijf dat het initiatief heeft bijgedragen aan een mentale bevrijding. Hulp wordt beschouwd als anomalie, de eigen heropbouw van het land met de deelname van de bevolking als een werkbaar en tastbaar alternatief.

Belangrijker nog dan het fonds op zich is het feit dat *agaciro* als ideologie de Rwandezen in hun waardigheid schijnt te herstellen. “Het is een concept dat we steeds in onze cultuur hebben gehad”, vertelt een oude man me. “Een van de weinige mantra’s die mijn vader me als kind al meegaf, was inderdaad om in alle situaties, hoe extreem ook, mijn waardigheid te bewaren.”

Het discours vandaag in Rwanda is dat de Rwandezen zichzelf als volk ergens onderweg, tijdens de kolonisatie en de jaren die erop volgden, zijn kwijtgeraakt. Belangrijker is dat *agaciro* het vluchtig succes van een charismatisch leider lijkt te overstijgen. Zonder een bevolking die het zich vrijwillig of onder sociale druk eigen maakt, transformeert en concreetiseert, zou het geen effect hebben en al gauw een stille dood sterven.

De zonden van Israël et al.

Het heden is moeilijk te lezen en nog moeilijker te beoordelen. Rwanda verenigt in zich de vele zonden van Israël, maar ook de bevrijdingsideologie en zelfredzaamheid van Burkina Faso onder Sankara, de werkethiek van onze gastarbeiders, de oprechte zoektocht naar verzoening van een post-Apartheid Zuid-Afrika onder Nelson Mandela.

In meer of mindere mate zijn er op alle plekken ter wereld dergelijke processen te ontwaren, ook bij ons. Alle ingrediënten zijn er, ook in het heden: de acute noodzaak voor verandering, alternatieve ideeën en daden, visie en de collectieve wil om in actie te schieten en vol te houden. We moeten zoeken naar wat er al is, geïnspireerd worden door wat was, en daarmee aan de slag gaan. Gedeelde waardigheid is in dezen alvast geen slecht begin.

Deze column verscheen eerder op www.MO.be. Lees er ook ‘How to write about Rwanda’

Olivia U. Rutazibwa is geboren in Brussel uit Rwandese ouders. Ze is doctor in de politieke wetenschappen en doceert Europese Studies en Internationale Ontwikkeling aan de University of Portsmouth (UK). Zij is voormalig Afrika-redacteur bij MO* Magazine en is nu nog één van de columnisten.

ONRUSTSTOKER OF VREDESBOUWER IN CENTRAAL-AFRIKA?

Nadia Nsayi

Oorlog tegen Mobutu en Kabila

Toen het Rwandees Patriottisch Front (RPF) in 1994 Rwanda volledig dreigde in te nemen, vluchtten bijna 2 miljoen Rwandezers (vooral Hutu's) naar Oost-Congo: veel gewone burgers, maar ook militairen en militieleden die zich hadden bezondigd aan de moordpartijen. De aanwezigheid van deze 'génocidaires' in een gebied met Tutsi's werd al snel een destabiliserende factor voor (Oost-)Congo. In Rwanda was RFP-leider en latere president Paul Kagame de belangrijkste figuur onder de nieuwe machthebbers. Het RPF had in 1987 Yoweri Museveni aan de macht geholpen in Oeganda. Museveni hielp op zijn beurt Kagame in Rwanda. Beide heren richtten daarna hun pijlen op de Congolese president Mobutu. De 'bevrijdingsoorlog' van 1996-1997 was het begin van een reeks militaire interventies van Rwanda in Congo. De rebellengroep AFDL¹ was een Rwandees-Oegandese creatie. De Congolees Laurent-Désiré Kabila werd benoemd tot woordvoerder omdat hij als jarenlange opposant van Mobutu de oorlog een nationaal karakter kon geven. Tijdens de militaire opmars van het AFDL werden de Rwandese vluchtelingenkampen hardhandig ontmanteld. In mei 1997 wierp het AFDL het Mobutu-regime omver en installeerde het Kabila in de presidentszetel. De aanwezigheid van Rwandezers op sleutelposities in de regering en het leger tastte Kabila's interne legitimiteit aan. Zijn poging om zich te ontdoen van de vroegere Afrikaanse bondgenoten sleepte het land in een nieuwe oorlog. In 1998 viel Rwanda Congo opnieuw binnen en steunde het rebellengroepen zoals het RCD². De oorlog, ook de Eerste Afrikaanse Wereldoorlog genoemd, eindigde officieel in 2003.

M23: de druppel?

In januari 2001 werd president Kabila vermoord en opgevolgd door zijn zoon Joseph. De jonge president ging in dialoog met de rebellengroepen. Dit leidde in 2002 tot de ondertekening van een vredesakkoord dat de basis legde voor een periode van machtsdeling tussen Kabila en vier vice-presidenten. Eén van hen was Azarias Ruberwa, de leider van RCD. Al snel braken in Oost-Congo nieuwe gevechten uit met de nieuwe pro-Rwandese rebellengroep CNDP³ van Laurent Nkunda. Onder internationale druk zochten Rwanda en Congo toenadering. Aan de top van het CNDP werd Nkunda vervangen door de toen nog internationaal gezochte Bosco Ntaganda. In die periode voerde het Rwandese leger samen met het Congolese leger en het CNDP een militaire operatie

tegen de Hutu-rebellen van het FDLR⁴ in Oost-Congo. Ntaganda groeide uit tot de nieuwe sterke man van Rwanda in de regio.

Toen president Kabila begin 2012 onder druk werd gezet om Ntaganda aan te houden richtten Ntaganda-aanhangers met Rwandese steun M23⁵ op. Dit zoveelste Rwandese avontuur in Congo leek de druppel die de emmer deed overlopen. Belangrijke donoren zoals de VS en Groot-Brittannië schortten tijdelijk een deel van de hulp aan Rwanda op. Die sancties dwongen het Rwandese regime tot goodwill: de ondertekening van het vredesakkoord van Addis Abeba in februari 2013, de beperking van de steun aan M23 en de uitlevering van Ntaganda aan het Internationaal Strafhof in maart 2013.

Kagame: belangrijke bondgenoot van Amerika

De voorbije jaren riep Rwanda de bedreiging van de Hutu-rebellen in als officiële reden voor zijn militaire acties in Oost-Congo. De operaties tegen het FDLR zijn er echter niet in geslaagd om de rebellen te ontmantelen. VN-rapporten bewezen niet enkel de militaire en politieke steun van Rwanda aan rebellen in Congo (wat Kigali steeds heeft ontkend), maar ook de economische plundering waarbij Rwanda actief betrokken is. Paul Kagame, militair gevormd door de Amerikanen, kon al die jaren dit Congobeleid voeren omdat hij bijna onvoorwaardelijke steun kreeg van zijn Angelsaksische partners. Zij willen via Rwanda (en Oeganda) hun invloed in de regio handhaven om hun belangen veilig te stellen.

Door zijn betrokkenheid in de oorlog in Congo, kreeg het Kagame-regime de stempel van 'onruststoker'. Maar Rwanda wordt ook beschouwd als vredesbouwer. Het land levert een belangrijke bijdrage in vredesmissies op het Afrikaanse continent. Rwanda heeft bijvoorbeeld in Darfoer (Soedan) meer dan 3500 manschappen en Rwandezers bekleden er sleutelposities. Recent trokken meer dan 800 Rwandese militairen naar de Centraal-Afrikaanse Republiek. 20 jaar na datum wordt president Kagame nog geprezen voor het stoppen van de Rwandese genocide. Hij blijft een belangrijke bondgenoot van de VS en de VN. De schendingen van de mensenrechten in Rwanda en in Congo wegen voorlopig niet op tegen het Westerse schuldgevoel en de succesverhalen van het Rwandees ontwikkelingsbeleid.

De gevolgen van de genocide zijn nog voelbaar in Rwanda, maar ook in Congo, waar al meer dan 15 jaar een oorlog woedt met miljoenen slachtoffers tot gevolg. De sleutel tot vrede en stabiliteit in Congo en de regio van de Grote Meren, ligt in Kinshasa, maar zeker ook in Kigali en vooral in Washington.

1 Alliance des Forces Démocratiques pour la Libération du Congo-Zaïre

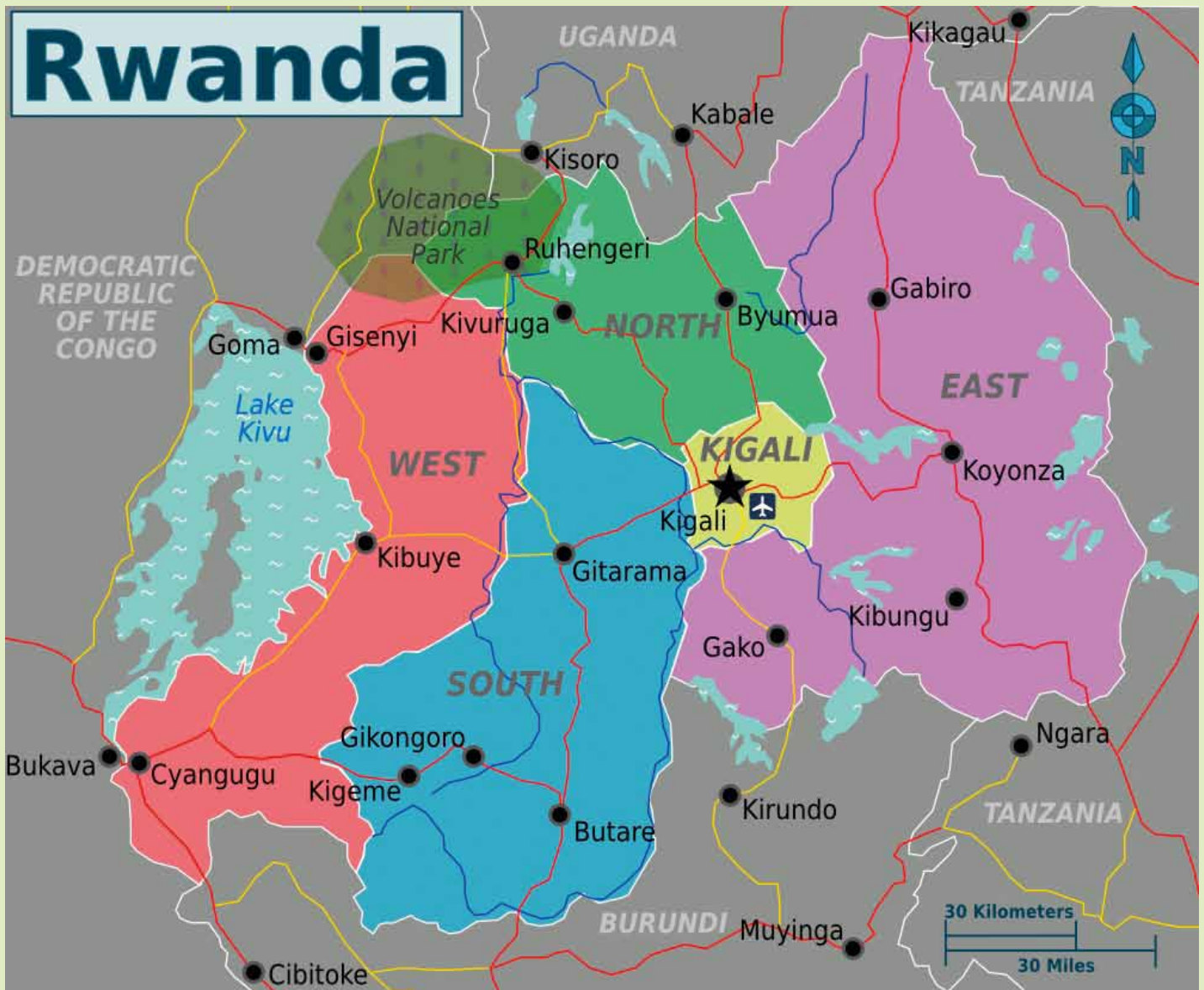
2 Rassemblement Congolais pour la Démocratie

3 Congres National pour la Défense du Peuple

4 Forces Démocratiques de Libération du Rwanda

5 Mouvement du 23 mars

Nadia Nsayi is sinds 2010 beleidsmedewerkster Centraal Afrika bij Pax Christi Vlaanderen en Broederlijk Delen.

COLOFON

Auteurs van dit dossier: An Ansoms, Kris Berwouts, Bert Ingelaere, Nadia Nsayi, Olivia Rutazibwa, Brieke Steenhof, Johan Swinnen, Toon Vrelust

Redactie: Nadia Nsayi

Eindredactie: Karin Seberechts

Verantwoordelijke uitgever: Annemarie Gielen

Druk & lay-out: Drukkerij Room, Sint-Niklaas

ISBN-nummer: 9789461370440

Wettelijk depotnummer: D/2014/3498/003

Foto's: Creative Commons, Broederlijk Delen, Marine De Keyzer (bewerking coverfoto)

Dit dossier kwam tot stand
in samenwerking met

Pax Christi Vlaanderen
Italiëlei 98a, 2000 Antwerpen
Tel: 03/225 10 00 – fax 03/225 07 99
koerier@paxchristi.be
www.paxchristi.be

Koerier-dossier is een vaste bijlage bij het abonnement op het tijdschrift Koerier van Pax Christi Vlaanderen. Deze formule van abonnement kost 25 euro en omvat zesmaal een Koerier met dossier en een boek rond een actuele vredethematiek. Losse nummers van elk dossier zijn afzonderlijk verkrijgbaar tegen 2 euro.